

UNIVERSITETET – EN IDÉ OCH DESS SLUT

Den idé om universitetet som idag är under omförhandling – angripen från politiskt håll, ofta med nyliberala argument som ”stöd”; försvarad av forskare och forskningen om forskning – är i sig inte mer än drygt två hundra år gammal idé. Här diskuterar idéhistorikern **Thomas Karlsruhn** vad denna tämligen unga idé egentligen mynnar ut i, samt noterar att diskussionen om universitetets idé alltför ofta är rent principiell. Kanske bör diskussionen om vad ett universitet är, och vad ett universitet är bra för, må bra av att se närmre till den egentliga vetenskapliga praxisen?

Text: Thomas Karlsruhn

” I sin begynnelse var universitetet en sammanhållen gemenskap bestående av lärare och studenter. Man kan till och med säga att det hade en själ i betydelsen av en central och enande princip. Idag består de stora [...] universiteten istället av separata delar och verksamheter vilka endast hålls samman av ett kollektivt namn samt en gemensam styrelse.”

Det vore lätt att uppfatta dessa ord som färska och skrivna av en universitetspolitiskt engagerad akademiker med blicken riktad rakt mot vår samtid. Men faktum är att de sattes på pränt för över femtio år sedan. De formulerades nämligen år 1963 av **Clark Kerr**, den legendariske ledaren för University of California. Kerr hade som centralgestalt i omvandlingen av den amerikanska forskningen och högre utbildningen under efterkrigstiden kommit till slutsatsen att universitetet inte längre kan präglas av gemensamma ideal och av en kollektivt delad självuppfattning. Istället bestod det av en hop individualister som endast förenades av ett ”missnöje över de bristande parkeringsmöjligheterna”. Uppgifterna hade blivit så många och funktionerna så komplexa att universitetet fortsättningsvis inte kunde ha någon idé i vedertagen mening.

Sedan Kerrs dagar har påståendena om ett slut återuppreps i många varianter. Men hur har dessa påståenden egentligen sett ut? Vilken tradition vill de markera distans mot? Och hur ser framtiden ut för universitetets idé?

Många prognoser som tillkännager att universitetets idé är överspelad förutsätter den reella historiska existensen av en i grunden enhetlig vision. De målar upp en bild av ett samhället syfte eller ett övergripande mål som sedan skulle ha råkat i förfall. Ordet idé står i dessa berättelser för en ursprunglig essens eller ett väsen som präglar universitetet i själva dess kärna och som sedan tagit sig skilda uttryck i olika epoker.

För en historiker är det inte svårt att visa hur illa sådana uppfattningar rimmar med faktiska förhållanden. Universitetet har alltid – från sina första embryonala former under medeltiden fram till dagens globaliserade massinstitution – rymt olika och konkurrerande idéer om den egna rollen eller om de principer som ska ligga till grund för verksamheten. Vår samtids oenighet och förvirring kring de akademiska institutionernas innebörd är alltså inte ny. Men ibland döljs den historiska heterogeniteten av kontinuiteten i självbeskrivningarna, de språkliga benämningarna och de akademiska riterna. Universitetets idéns förgångna framträder då som en oproblematiserad och i alla delar sammanhängande

Många prognoser som tillkännager att universitetets idé är överspelad förutsätter den reella historiska existensen av en i grunden enhetlig vision. De målar upp en bild av ett samhället syfte eller ett övergripande mål som sedan skulle ha råkat i förfall.

berättelse. Därmed uppstår en vilseledande illusion av beständighet, en synvilla som gör att vi uppfattar universitetets funktioner och uppgifter som identiska över tid.

Den risk som ligger i att uppfatta universitetet som historisk bärare av en och samma grundläggande idé motsvaras av en lika betänklig föreställning i den andra delen av spektrumet. De som proklamerar slutet för universitetets idé från det hållet vill göra gällande att vägledande idéer, institutionsspecifika normer eller avgränsade identiteter aldrig varit väsentliga. Sådana företeelser är bara krusningar på ytan utan förbindelser med det som verkligen sker på djupet. I systemteoretiska analyser av samhällsinstitutionerna – för att välja ett uppenbart exempel – spelar självuppfattningar

och orienterande ideal ingen roll i jämförelse med de styrmekanismer som reglerar verksamheten genom pengar och makt. Den konkreta livsvärld där forskare och lärare framlever sina yrkesliv betraktas som en chimär i förhållande till de underliggande sammanhangen. Dessa sammanhang synliggörs bäst genom flödesscheman, funktionsanalyser och beskrivningar av systemets sätt att alstra och förändra sig självt. Inkännande tolkningar universitetsprofessionens innebörd och särskilda villkor är överflödiga.

Ett annat sätt att underbetona universitetets idémässiga sida finner vi i de senaste årtiondenas vetenskaps sociologi där mycken möda har ägnats åt att visa hur lite som skiljer universitetet från det som ligger utanför. Professorer som talar högtidligt om universitetets mål och mening har enligt detta betraktelsesätt inga andra drivkrafter än företagsledare, ämbetsmän eller politiker. De tillhör inget särskilt släkte

Ett annat sätt att förstå universitetets idé är nämligen att blicka bortom de tidsbundna staturerna och tumreglerna för att fokusera det forskare och lärare delar med varandra i den ständigt skiftande akademiska vardagspraktiken.

och den institution de befolkar bör enligt sociologerna analyseras på samma sätt som andra institutioner. Akademikernas högtflygande idéer om sig själva och sin verksamhet ska i första hand betraktas som ett *boundary work*, som ett sätt att avgränsa sig och höja sin egen sociala status eller att förmera det egna kulturella kapitalet.

En central uppgift för oss idag är att försöka staka ut en väg mellan dessa extremer, mellan den oreflekterade idealismen och den improduktiva krassheten. Och en förutsättning för att lyckas är att vi tillägnar oss historiska kunskaper både om universitetets idé och om det påstådda slutet för densamma.

Varifrån kommer idén om att universitetet kan och bör ha en idé? Faktum är att den är relativt ny. Den tog form först i det moderna universitetets födelsefas för ca. tvåhundra år sedan. Universitetet hade alltså existerat i över ett halvt millennium innan föreställningen om dess övergripande idé utkristalliserades på ett tydligt sätt. En viktig bakgrund var den franska revolutionen och dess samband med upplysningen. Inflytelserika tankar om samhällsinstitutioner som bärare av högre syften formulerades då som en kritik av den politiska omvälvningen och utilitaristiska synsätt. Enligt de sistnämnda var institutionernas viktigaste uppgift att stå till tjänst med praktiska nyttigheter och att underlätta lyckans utbredning. Som kritik av dessa synsätt har universitetets idé sitt ursprung hos tänkare och författare som **Edmund Burke**, **Samuel Taylor Coleridge** och senare **John Henry Newman**.

Ett annat, och i nordisk kontext viktigare, ursprung till universitetets idé finns i den filosofiska idealismen och ny-

humanismen. I de tyskspråkiga länderna präglades stora delar av 1700-talet av en nedgång inom universitetsväsendet. Visserligen öppnades stilbildande reformuniversitet i Halle och Göttingen. Men de flesta lärosäten var oförmögna att anamma de nya föreställningar som växte fram, inte minst på naturvetenskapens område, eftersom de inte förmådde frigöra sig från medeltida traditioner. Universitetet lockade till sig allt glesare studentskaror och de drogs med sviktande samhälllegitimitet. När **Wilhelm von Humboldt** i egenskap av högste utbildningspolitiskt ansvarige i Preussen under sommaren 1809 skrev till kungen med en begäran om att få inrätta ett nytt lärosäte i Berlin bad han signifikativt nog om ursäkt. Han urskuldade sig för att han fortfarande använde det belastade ordet universitet. Men redan före Humboldts institutionsgrundande insats var marken beredd. En rad av de mest framträdande intellektuella hade under de föregående åren formulerat försvarstal för universitetet med idealistiska förtecken och försökt ge institutionen en ny innebörd. I det avseendet härrör universitetets idé från författare och filosofer som **Friedrich Schiller**, **Johann Gottlieb Fichte** och **Friedrich Joseph Wilhelm Schelling**.

Även om de föreställningar om universitetet som tog form kring sekelskiftet 1800 är mer skiftningsrika och inbördes konkurrerande än vad som vanligen antas låter de sig sammanfattas i några grundprinciper. Dessa principer bildar tillsammans den universitetets idé som ofta ansetts vägledande för högre utbildning och forskning fram till efterkrigstiden. Här fastslogs till exempel universitetets

oberoende gentemot staten. Lärare, forskare och den institution de representerade skulle inte ha några bindningar till den politiska makten. De bildade istället ett kollegium, till vilket endast vetenskapliga meriter var kvalificerade. Genom detta organ styrdes också verksamheten via gemensamma beslut. Den kunskap som institutionen tänktes frambringa uppfattades som universell, vilket i viss mening var ett arv från medeltiden. Samtidigt fick då själva universaliteten en ny innebörd när den moderna tidens specialisering satte in på allvar. Drömmen om kunskapens enhet och kravet på institutionens mångsidighet inom en given helhet har därefter präglat diskussionen långt in i vår egen tid.

En annan grundprincip som stadfästes kring sekelskiftet 1800 var kunskapens evigt oavslutade karaktär. God forskning handlar från och med nu inte längre om att utlägga och bättre förstå en sanning som redan är given av traditionen och auktoriteterna. Istället sker en genuin kunskapsalstring inom universitetet, och originaliteten i ansats och resultat premieras därför tydligt. Skillnaden gentemot skolväsendet betonas och sambandet mellan forskning och undervisning blir en formel för all verksamhet. Men det akademiska livet skiljer sig från det övriga samhället även på andra sätt. Till exempel är forskaren ålagd att hålla en viss saklig distans till sitt forskningsobjekt. Han eller hon ingår i en gemensam och systematisk kunskapsprocess där det goda argumentet idealt sett har prioritet framför hierarkier och status. Den processen ska dessutom garantera den enskildes frihet. Forskaren har rätt att undersöka vad som helst utan politiska eller ideologiska hänsyn, och läraren har rätt att utan restriktioner undervisa efter eget skön.

Det finns flera inslag i universitetssidén från sekelskiftet 1800 som vore värda att nämna. Det hade också varit möjligt att gå närmare in på den rad av texter som under åren skrivits kring temat av inflytelserika författare. Personer som – för att bara nämna några av många möjliga namn – **Thomas Henry Huxley, Hermann von Helmholtz, Abraham Flexner, Karl Jaspers, Helmut Schelsky, Hans-Georg Gadamer, Allan Bloom, Martha Nussbaum, Jürgen Mittelstrass, Edward Said, Zygmunt Bauman, Jacques Derrida** eller **Friedrich Kittler** har alla diskuterat universitetets idé. Men även utan att vi detaljstuderar deras arbeten är det möjligt att ge en adekvat skiss som tydliggör vad de senaste halvseklens dödförklaringar har handlat om.

Ett förhållande som lyfts fram åtskilliga gånger i diskussionen är att universitetet inte längre är den avskilda plats det en gång var. Gränsen mellan det som ligger innanför och det som finns utanför går inte att fastställa på samma entydiga sätt som tidigare. Forskning sker numera i en lång rad sammanhang och på uppdrag av mycket olikartade intressenter. Universitetets uppgift är inte längre att ensamt sörja för kunskapsstillväxten och kunskapskulturen på samhälls- eller nivå. I ljuset av den utvecklingen är det svårt att hävda att universitetet skulle kunna odla en helt egen idé som skiljer ut sig väsentligt.

En företeelse som hänger samman med dessa uppluckrade gränser är att andelen öronmärkta medel ständigt ökar. Den politiska makten tar allt aktivare del i styrningen av forskningsresurserna och av fördelningen på utbildningsnivå. Det fria och nyfikenhetsdrivna kunskapsökandet har inte samma ställning som det hade innan utbildningsexpansionen de senaste årtiondena. Tillträdet till studierna är heller inte lika fritt och obegränsat. Istället har den akademiska verksamheten alltmer tagits i direkt anspråk för att lösa samhällsproblem eller att snabbt infria drömmar om välstånd och tillväxt. När beslutanderätten över vilka områden som ska utforskas och vilka problem som är relevanta att undersöka flyttas ut ur universitetet försvinner också en av de viktigaste komponenterna i den klassiska universitetssidén. Då undermineras nämligen både föreställningen om forskarens autonomi och om kollegiets självstyre.

En annan utmaning mot nedärvda grunder är den ökande klyftan mellan forskning och undervisning. Särskilt i den tyska traditionen har man betonat sambandet mellan dessa verksamhetsgrenar när man formulerat universitetets idé. Inflytandet därifrån märks också i det svenska sammanhanget. Redan i Högskolelagens första kapitel (tredje paragrafen) slår lagstiftaren exempelvis fast att verksamheten ska bedrivas med ett "nära samband mellan forskning och utbildning". Var och en som verkar inom akademien idag vet dock hur ihåligt den formuleringen ekar. När massutbildningar och yrkesskolning på gott och ont erövrar universitetet tycks förbindelsen inte längre vara möjlig att upprätthålla. Starka forskningsmiljöer saknar numera ofta grundutbildningar, och starka utbildningsmiljöer är långt ifrån alltid forskningspräglade.

Det som kanske utövar den effektivaste sönderkraften mot universitetets idé i etablerad mening är förhållandet att vetenskapen inte längre har samma symboliska status i kultur och samhällsliv som den tidigare haft. Forskningsresultat betraktas inte som givna och fastställda sanningar. Deras upphovsmän har heller inte den symboliska status de en gång hade. I stället dras universitetets kunskapsproduktion ständigt in i konflikter och offentliga reflexionsprocesser (processer som vetenskapsteoretiker ofta ägnar stor möda åt

att förstå). Och när forskningen allt oftare ter sig omstridd och ifrågasatt blir det till sist omöjligt för dess upphovsmän att torgföra idéer om sin egen särprägel och utvaldhet.

Kanske ska vi vara tacksamma att vissa nedärvda föreställningar inte längre är gångbara i akademien. I andra fall står vi inför en reell förlust av historiskt etablerade lösningar som tjänat oss väl och som vi inte bör överge. Men vi lever också i en tid där det råder ett underskott på genomtänkta nyformuleringar av vad ett universitet är och bör vara. Redan för trettio år sedan slog **Jürgen Habermas**, i en uppmärksam text om föreställningar kring universitetet, fast att organisationer inte längre kan förkroppsliga idéer. Den tid som förflutit sedan dess har bekräftat att flera av de principer som tillsammans utgjorde den klassiska idén om universitetet inte längre är tidsenliga.

Ändå fortsätter idélösheten att hemsöka oss. Under lång tid har det vällt fram en flod av debattlitteratur som skildrar det högre utbildningsväsendets problem och nedgång, internationellt liksom på hemmaplan. Inte sällan har denna litteratur handlat om urholkningen av de principer vi vant oss att förknippa med universitetets idé. Inlägg av det slaget är förvisso viktiga och vittnar om ett välbehövligt engagemang. Men jag tror att de i alltför hög grad har renodlat principerna och alltför lite berört själva det vetenskapliga livet. Ett annat sätt att förstå universitetets idé är nämligen att blicka bortom de tidsbundna staturerna och tumreglerna för att fokusera på forskare och lärare delar med varandra i den ständigt skiftande akademiska vardagspraktiken. En angelägen uppgift för framtiden är därför att klargöra vad som ger universitetstillvaron dess särskilda existentiella prägel. På så sätt blir det förhoppningsvis också möjligt upptäcka djupet i den professionella självinsikt som krävs för att vända utvecklingen åt rätt håll.

Referenser:

- Habermas, Jürgen, "The Idea of the University – Learning Processes", översättning John R. Blazek, i *New German Critique*, nummer 41, 1987
- Horst, Johanna-Charlotte et al. (red.), *Was ist Universität? Texte und Positionen zu einer Idee* (Zürich: Diophanes 2010)
- Kerr, Clark, "Idén om ett multiversitet", översättning Thomas Karlsruh, i *Arche: Tidskrift för psykoanalys, humaniora och arkitektur*, nummer 48-49, 2014
- Kristensen, Jens Erik et al. (red.), *Ideer om et universitet* (Århus: Aarhus Universitetsforlag 2007)
- Ricken, Norbert, Koller, Hans-Christoph & Keiner, Edwin (red.), *Die Idee der Universität – revisited* (Berlin: Springer 2014)

Thomas Karlsruh är docent i idé- och lärdoms historia och universitetslektor vid Uppsala universitet. Han utkommer i vår med källtextantologin *Universitetets idé* på Daidalos förlag.